

Önarckép — mozgó háttérrel

Szilágyi Domokos posztumusz útinaplója a szerző kivehető szándéka szerint aligha készült önarcképnek. *A Volga Nyugaton*, ahogyan *A HÉT*-ben követhettük, önarcképnek is olvasható, s nemcsak mert halála óta maradandó betűből és illanó emlékből próbáljuk rekonstruálni, megidézni, feltámasztani Szilágyi Domokost. Hanem azért is — főképpen azért —, mert tudatunkban a helycsere a benyomásait azon frissiben rögzítő költő és a magunk élménye között, akik nem anynyira az utazást, mint magát az Utazót „éljük át”, valamilyen sajátos, lélektani logika szerint megy végbe. A vándor útra kél, vándorol Európa autósztrádáin, s jegyzet közben talán inkább önmagának, emlékeztetőül, mint okulásul másoknak, szemlélődik, nem ámul, sokat emlékezik, hiszen a megelevenedő térkép s a kilométerkövekkel szegélyezett táj nemcsak Európa — föld-hegy-víz-néprajzi egység, hanem össze- és szétfutó sorsok kavargása is. Hogy megérkezzék a színhelyre, mindennap más színhelyre, minduntalan vissza kell utaznia az időben, s a mozgó háttér Kragujeváctól Hamburgig és Sepsiszentgyörgyötől Oslóig, sőt: Biatorbágytól a Don-kanyarig a jelzések feszültségével dúsitja fel történelemmé egy útiterv véletlen és előkészített találkozásait.

Hogy nem tud vagy nem akar kikapcsolódni Szilágyi Domokos — arról már rég és még sokáig faggathatjuk a verseit. Életében nem lett volna célszerű megkérdezni Tőle; legyintés, vállrándítás, hallgatás vagy szellemes kibúvó lett volna a válasz. Úgy tűnik most már, a Majtényi Erik gondozta útinapló ismeretében mégis van (utólagos) feleletünk a sokakat foglalkoztató kérdésre. Nyugati portyáján Szilágyi Domokos a maga módján „kikapcsolódott”, lazított, miközben fizikai teherbírása végső határáig feszítette gyakorlatilag határtalan észlelőképességét, és ízlelte minden idők utazni tudó vándorainak tapasztalatát, megszokott létközege fordítottját: az otthonosságot az idegenségben. Ez az utazni tudás Szilágyi Domokos esetében mindenekelőtt annak a mérhetetlen ismeretanyagnak a birtoklását jelenti, amelynek érintésére megelevenedik a táj, és megszólalnak az emberek. A dilettáns utazó tudós pózokban tetszeleg ott, ahol Szilágyi Domokosnak elég egyetlen utalással eszmetársítások szelektív folyamatát megindítania; a dilettáns útirajzíró készletre érzi magát, hogy vállon veressen bennszülöttet, olvasót ott, ahol Szilágyi Domokos száraz humora összefüggések és összeegyeztethetlenségek, arányok és aránytalanságok között teremt rendet. Hogy többet tudunk „róluk”, mint amennyit ők — nem rólunk, ugyan dehogyan! — magukról tudnak, Szilágyi Domokos számára nem reveláció, nem is vigasz, provinciális gátlások tudákos kompenzálása: csupán tény. A göttingai diákok, akik nem tudják vagy nem akarják énekelni a Loreleyt, vagy az oslói úriasszony szövege: „ha a négereknek szabadlábát adnak Amerikában, akkor ott ötven év múlva mindennek vége” — Szilágyi Domokos számára nem igényli, hanem fölöslegessé teszi a kommentárt. Elveket, nem előre gyártott frazeológiát visz útipoggyászában — ez tartja elegáns egyensúlyban magatartását: nem esik hasra és nem fölényeskedik. A morális tartás nem kényszerül moralizálásra. És sehol összefüggőben, összefüggést teremtő erőként nem láthattuk jobban érvényesülni Szilágyi Domokos humorának morális töltetét, mint *A Volga Nyugaton* sebtében odavetett észrevételeiben.

Ez az utazás — megörökítője számára — megkezdődött jóval azelőtt, hogy a Volga vidám utasai átlépték volna a határt. És most már — az Ő akaratából — nem ér véget sohasem a mi számunkra, akik nem azt látjuk, amit Ő látott, hanem Őt magát, háttérben Európával, amint Neki megmutatkozott.

sz. j.

AZ ANGOL VILÁGNYELV?
(Süddeutsche Zeitung, 1977. 196.)

„Képzeld el az Üristen franciául beszélni! Vagy németül! Néhány furcsa héber szótól eltekintve eleve készpénznek veszem, hogy az Isten soha semmilyen nyelven nem beszélt a legmértősebb angolon kívül.“ (Clarence Day) Ezt, „az angol nyelv mindenek fölött“ szemléletet torpedózza Helmut Winter cikke. Javára kell írunk, hogy válasza nem ama J. G. Becanus (1518—1572) ideológiájában fogant, aki szerint a Föld első nyelve a német, mert a teremő által nyújtott nyelvnek tökéletesnek kell lennie. Mivel pedig a német a nyelvek legtokéletesebbike, így csak ez lehetett Ádám és Éva anyanyelve. A német nyelv felsőbbrendűségét bizonyítja továbbá, hogy a cimberék nem vettek részt Babel tornyának építésében! Cikkünk nem szaporítja a nyelvi sovénizmus intrikáit, de kétségtelen háttérként, előzményként az előbb felvillantott — és nemcsak e két nyelv vonatkozásában — felsőbb- és elsőbrendűségi „tudományos veszekedések“ állnak. H. Winter az angol európai „esélyességét“ világméretéig tágitja: „az angol mint világnyelv, pontosabban: amerikai“. Ennek a tételnek igazolásával foglalkozik a cikk, melynek érvelése nem eredeti, de jól felépített, ugyanakkor néhány érdekes anglistikai és amerikanisztikai kérdést érint.

Egy világnyelv súlyponteltolódásának, az anyaországban beszélt nyelvtől való távolodásának fő oka nem önkényes feltételezés kérdése, hanem alap és felépítmény — ez a szerző terminológiája — viszonyában rejlik: a politikai és gazdasági hatalom kéz a kézben halad a nyelv terjedésével, illetve visszazorulásával. A mindig előráncaigált példák: a Periklész-kori Athén, XIV. Lajos Franciaországa és az — időben, illetve térben közelebbi — Erzsébet- vagy Viktória-kori Anglia.

Irodalomkritikusok a szigetország irodalma kiszikkadásának a jelenségét észlelték. A politikai befolyás csökkenésével az angliai irodalom világirodalmi jelentősége is hátrébe szorult, tért veszít a néhai gyarmatok, domíniumok angol irodalmának javára (is). Persze tévhit lenne azt gondolnunk, hogy a mai Anglia irodalma epigonok csörtetéséből áll, de ma már a nagy irodalmi újítók, kezdeményezők nem az anyaországból kerülnek ki. Patrick White ausztráliai író nyelvének látomásos erejével, Norman Mailer kultúrkritikai nyelvi vívmányaival, Vladimir Nabokov sziporkázó stílusával egyenrangú teljesítményt hiába keresünk a mai angliai irodalomban. „Ki ír ma a brit szigeteken úgy

angolul, mint a trinidadai születésű V. S. Naipaul? Hol van Angliában egy olyan aktív író, aki a virtuóz amerikai Saul Bellow-val felveheti a versenyt?“ — teszi fel a kérdést Helmut Winter.

A jelenségre a nyelvészek is felfigyeltek: tény, hogy a brit angol nyelv kisugárzó képessége megtört, de lényegesen csökkent rugalmassága, megújulásra való készsége is, amire roppant jellemző éppen a neologizmusokat beépítő készségének az elsatnyulása. Különösen szembetűnő ez a regresszió, ha összehasonlítjuk a szóteremtésnek, valamint a jövővényszavak felszívásának az amerikai nyelvtérületen tapasztalható dinamizmusával, amely a műszakiság, a reklámnyelv, de nem kevésbé a fiatalok körében használatos „pop-argó“ felől érkező hatások befogadásában nyilatkozik meg.

Angol vagy amerikai? A kérdésvetítés skatulyázó gondolkodásra vall. Beszélhetünk az ősgermán nyelvcsalád nyugati ága angol-fríz csoportjának egyik mai képviselője, az angol nyelv változatairól: brit angolról, amerikai angolról, Kelet-Afrikában, Dél-Afrikában, a Csendes-óceán térségében, Bangladeshből beszélt angol nyelvváltozatokról, hogy csak egynehányat említsünk. Miért épp az amerikai állítjuk szembe az angollal, mikor az is csak egy változat — igaz, hogy hatalmi konstelláció folytán a legnagyobb hatóerejű —, mely maga is változatokra bomlik? A „fekete angolt“ beszélő gyermekek alig értik az ún. amerikai angolt. De ha az angol jelzőt az Egyesült Királyságban beszélt nyelvre vonatkoztatjuk, akkor az angol nyelvváltozatok összességét kell a XX. század második fele világnyelvének neveznünk, mert 890-900 millió beszélője feljogosít erre. Ennek a nyelvnek a többé vagy kevésbé életrelvő változatait beszélők szerte a világon, anyanyelvként vagy tanult másodnyelvként.

Ha a nyelvváltozatok sokaságával állítjuk szembe a brit angolt, egy a megcsontosodott tizezerből származó londoni upper class beszélő — kinek nyelvhasználati hatással van az angol társadalom nyelvére — lemondóan így válaszolna: „A capitoliumi libák legalább a birodalom érdekében gágogtak.“

S ne sétáljunk el a nagy párhuzam — a római és az angol birodalom — nyelvi vonatkozása mellett sem. Vajon — a latin nyelv európai utóélete szintén lezajlott folyamathoz hasonlóan, de világszinten — az angol nyelvből a román nyelvek példájára új, független nyelvek jönnek majd létre, másokra pedig olyan jelentős hatással lesz-e az angol, mint amilyen a latin?

„TISZTA“ VERSOLVASÁS VAGY IRODALOMTÖRTÉNET?

(Híd, 1977. 11.)

Az újvidéki folyóirat eredeti kísérletet tett: abból a meggyőződésből kiindulva, hogy „az Ady-évforduló nem irodalmi ünneplésre, hanem irodalmi gondolkodásra készítet”, centenáriumi számában nem emlékeztéseket, esszéket vagy tanulmányokat adott közre, hanem az Ady-kötetek időrendjét követő mai kritikákat; „kísérljük meg — írja beharangozó jegyzetében Bányai János — a nagy verset, a sokat kutatott és sokat vitatott verset a köréje szőtt kontextus és rendszer, ha nem is mindig félrevezető, de sokszor eltérítő hatása alól kivonni. Szempontunk tehát nem az irodalomtörténet bírálata vagy illetőségének elvitatása, hanem egyszerűen a »tisztá« versolvasás lehetőségének alkalmazása és felmérése. És közben tudni kell, hogy a »tisztá« versolvasás éppoly képtelenség, ahogyan képtelenség az irodalomtörténeti kutatások végére járni.”

A Híd kritikusai, esztétái megkísérik tehát úgy szólni Ady lírájáról, „ahogyan napjaink költészetéről” — ki-ki a maga esztétikai koncepciója, irodalomértelmező módszere szerint. Az irodalomtörténetész professzor Bori Imrétől az *Új Symposium* szerkesztő fiatal Danyi Magdolnának és Vajda Gáborig, a *Magyar Szó* mai főrecenzenséig terjed a kísérletben részt vevők névsora, s e végletek érvényesülnek is az egyes szövegekben. Annál érdekesebb és meggyőzőbb a levonható következtetés: függetlenül az elemzések színvonalától, az elemzések jellegétől, gondolati és stílárius minőségétől, az Ady-kötetek mai olvasatába elkerülhetetlenül belejátszanak a közben eltelt évtizedek — és ezen belül Ady irodalomtörténeti megítélése. Az izgalmas szerkesztői ötlet így lényegében ötlet marad, amelybe ugyan beleviheti egyéniségét (ha rendelkezik ilyennel) a „recenzens”, de ezzel még nem cáfolja, hogy a „tisztá” versolvasás valóban képtelenség.

Figyelemreméltó szempontok természetesen bőven akadnak. Bori Imre pél-

dául az *Új verseket* nemcsak Baudelaire-hez, Verlaine-hez és Jehan Rictusához kapcsolja, a „magyar Ugar” és Párizs pólusai között egyebet is láttat: „Így még nem állt költő a világ elé a magyar irodalomban, mint az *Új versek*ben Ady Endre, s nyilván csak az Arany János szemérmes rejtőzködését ideállá emelő szemlélet tükrében tűnik istenkáromló kihívásnak ez a lelki vetkőzés. De ha egy Rippl-Rónai József (*A diva*), Csók István (*Tanulmány a Vámpirokhoz*) vagy egy Vaszary János (*Vöröshajú női akt*) képeit nézzük, ismerőssé válik számunkra ennek a költői magatartásformának szinte teljes ikonográfiája is. Nem a nemrégén új századába fordult idők költészetében, hanem képzőművészetében kell keresnünk analógiáit Ady verseskönyvének.” (A „szecessziós-szimbolista képi gondolkodás” példáját idézi *A vár fehérré asszonyából* — és egy Krúdy-regényből, *A podolini kísértetből*. Ezen az úton is érdemes továbblépni.)

Bosnyák István az ízig-veéig értelmi-ségi forradalmárt ismeri fel *A magunk szerelme* szerelmeiben; „kibontakozik e kötetben — írja Bosnyák — egy etikai program is, melynek vezérszólamai a »tiltakozni és akarni« (vö. az azonos című verssel), illetve: »az alku kulcsát még máig se leltem« (*Még mindig háború*). Ami különösen megkapó — és nem »különösen«, de jellegzetesen szászadi! — e kötet erkölcsi hitvallásában, az az, hogy »meta-etikus« jellege van: a cél-erkölcsök fölötti, a haszonelvűségtől függetlenedett, az aktivizmust, a tiltakozó akarást, a nem-alkuvást *önmagában* is becses emberi értéknek föltételező moralitás.” Bányai János *A halottak élén* kötetből elemzi ki, hogy Ady versei itt már az avantgarde kritériumai szerint olvashatók, s költészete azért lehet szinkronban a társadalmi történésekkel és erőviszonyokkal (azoknak nyilván irodalmi kifejezésével), mert szinkronban áll az irodalmi, költészeti történésekkel és folyamatokkal, a költői szó útjaival.

Persze, e kritikusai olvasatokban is mindegyre előbukkan az irodalomtörténetész...